

DOI: 10.7596/taksad.v2i1.204

The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shayikhs among the Kurds

Kâdiriyye ve Kürtler Arasında Kâdiriyye Kolları¹

Martin Van Burinessen²

Çev: Hür Mahmut YÜCER

Kürdistan'da Kâdirîliği inceleyenler; Kâdirîlikle, en az Kadiriye kolları kadar Kürt mensubu bulunan Nakşibendîliği birbirinden ayıran iki husus olduğunu fark ederler.

Birincisi tarikat gerçeğidir ki, en azından Kuzey ve Doğu Kürdistan'da ekonomik kaynakları kontrol altında tutan Berzencî ve Talabânî gibi tarihî geçmişe sahip iki ya da üç-beş büyük şeyh ailesinin inhisârında kalmıştır. Nakşibendiye-i Hâliyye ise, 19. yüzyılda yerel nüfûza sahip ulemânın halife olarak atanmasıyla süratle Kürdistan genelinde yayılmıştır. Kadirilikte şeyhlik, özellikle Berzencilerde, bir aile ağı haline gelmiştir. Ailenin farklı yerlerde bulunan üyeleri, buralarda ruhani lider konumunda bulunmuş, aile dışından ya hiçbir üye alınmamış ya da az sayıda yabancı üye önemsiz pozisyonlara gelebilmiştir.

Kürt Kâdirîlerin uygulamalarında göze çarpan ikinci şey, zikrin güzelliği kadar vurmali enstrümanlar eşliğinde okunan tasavvufî ilahilerdir. Zikrin verdiği vecd hali, kesici

¹ Martin v. Burinessen'in bu çalışması, "The Qâdiriyya and The lineages of Qâdirî Shayikhs among the Kurds", adıyla *Journal of the Sufism*, (eds. Th. Zarccone, E. Işın, A. Buehler), İstanbul, Simurg P. 2000, 1-2, 131- 149'da yayımlanmıştır.

² 1946 yılında Hollanda'nın Schoonhoven şehrinde doğdu. Utrecht Üniversitesi'nde fizik-matematik ve antropoloji-sosyoloji öğrenimi gördü. 1974-76 arasında Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin Kürt bölgelerinde saha araştırmaları yaptıktan sonra 1978'de Ağa, Şeyh ve Devlet isimli doktora tezini Utrecht Üniversitesi Antropoloji Bölümü'ne sundu (2003, İletişim). Sonra aynı üniversitenin Türkoloji bölümünde Osmanlı tarihi araştırmalarına başladı ve bu konudaki çalışması 1988'de Evliya Çelebi Diyarbakir'de adıyla yayımlandı (Hendrik Boeschoten ile birlikte derleyen, 2003, İletişim). Türkiye ve Kürdistan tarihi ve toplumuyla ilgili araştırmalarının yanı sıra 1982'den bu yana Endonezya üzerine çalışan van Bruinessen, dokuz yıl kaldığı Endonezya üzerine dört kitap ve onlarca makale kaleme aldı. 1994 senesinde Hollanda'ya dönüp "Kürt ve Türk uzmanı" olarak Utrecht Üniversitesi'ne katıldı. 1996-97'de Berlin Özgür Üniversitesi'nde Kürdoloji kürsüsüne atandı; 1998-2008 yıllarında profesör oldu, Leiden'de Modern Dünyada İslâm Araştırma Enstitüsü'ne (ISIM) bağlı olarak çalışmalarını yürüttü. Adı geçen kitapların yanında iki derlemesi de Türkçe yayımlandı: Kürdistan Üzerine Yazılar (1992, İletişim) ve Kürtlük, Türklük, Alevilik (2000, İletişim).

aletlerle (tigh baz) kendini kesme, kızgın demirlerle dağlama, cam ve zehir yeme Kâdirî meclislerine katılan bazı kimselerin gerçekleştirdiği şeylerdir.

Sonraki uygulamalar sadece Kâdirîlerle değil, yaygın olarak Rifaîlerle de ilgilidir.³ Kürt Kâdirî Meclisi, bağlılığın mahalli birleşimi ve tasavvufî görevlerin ifadesi olarak görünür⁴.

Berzencî Şeyhleri

Geçen asrın ortalarından itibaren Kuzey ve Doğu Kürdistan'da hakim olan iki Kâdirî şeyh ailesinden birisi, Süleymaniye şehir merkezinin ve bölgedeki köylerin çoğunluğunu oluşturan Berzencîler, diğeri de Kerkük Tekke merkezindeki Talabânîlerdir. Kürdistan'ın merkezinde Şemdin'de Nehrî ve Muş yakınlarında Arvâsî'ye dayalı iki geniş ve etkili seyyid ailesi de Kâdirîliğe bağlanmıştır. Fakat 19. yüzyılda her iki kabilenin şeyhleri de Nakşî-Hâlidîyeye bağlanarak Kâdirîlikle olan ilişkilerini tamamen kesmişlerdir.⁵

Berzencîler, Kürdistan'ın en güçlü ulemâ ve şeyh ailesidir. Kökenlerine ait kayıtlar 15. yüzyılda yaşayan Seyyid İsa'dan gelmektedir. Seyyid İsa, kardeşi Musa ile Hemadan'dan gelmiş, Kürdistan'ın Berzenc bölgesine yerleşmiş, camilerini buraya kurmuşlardır.

Aile kayıtları, İsa ve Musa'nın Ali Hemedânî'nin oğulları, Seyyid Muhammed Nurbahşî'nin kardeşleri olduğunu göstermektedir. Aynı kaynaklar Seyyid İsa'nın bazen İsa Nurbahş olarak da adlandırıldığını, bizzat Nurbahşî'yi Kürdistan'da yayan kişi olduğunu kaydetmektedir.⁶

Bu ilk aşamada ailenin Nurbahşîye tarikatıyla ilişki kurduğu öngörülmektedir. Ali Hemedânî (ö.786/1385)'nin Keşmir'de kurduğu Kübreviye ile tasavvufî bir bağ oluşturduğu âşikârdır.

3 Bu uygulama Kâdiriyye dışında başka kollarda bilinmemektedir. Mamafih Mağrib'te Celâliye olarak bilinen tarîkatta şöret kazanmıştır. Dönemine göre (*Musique et Mystique dans les traditions de l'Iran, Paris-Téhéran: Institut Français de Recherche en Ir, 1989, s. 639*) Yine Türkiye'deki Kadirîler arasında, Belucistan ve Güney Afrika'da da bulunmaktadır.

4 Kürt Kadirîlerinin âyinlerini analiz edip tanımlamak bu makalenin kapsamı dışındadır. Kürdistan'daki Kâdirî meclislerinin ayrıntılı tanıtımı için bkz. M. V. Burinessen (*Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, London: zed Boks, 1992, ss. 234-240). Fakat Kâdirî ayinleri hakkında daha enterasan ve ayrıntılı bilgi Muhammed Raûf'un (*Târih-i Tasavvuf der Kurdistan*, Tahran 1980, ss. 169-175) eserinde bulunmaktadır. Müzikolog ve din alimi Jean During Kürt Kâdirî zikrinin analizi ve enterasan tanımlamaları sunmaktadır. (*Musique et Mystique dans les tradition de l'Iran*, ss 241-255, 288-290) ve meclislerde okunan bazı ilahiler için bkz. (a.g.e. ss. 252-278)

5 Nehrî seyyidleri için "*The Sadatê Nehrî or Gilanizâde of Central Kurdistan*" adlı makaleme bakınız. Onlarla bağı bulunan Arvas seyyidleri aşağıda kısaca özetlenecektir. Arvas ailesinin büyüklerinin biyografileri Abdullatif Uyan'ın "*Menkibelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, 3 cilt, İstanbul, Bereket Yayınevi, 1983" adlı eserinde bulunmaktadır.

6 Berzencî ailesine ait dökümanların özeti C.J. Edmonds, "A Kurdish Lamboonist: Shaikh Riza Talabani", *Journal of the Royal Central Asian Society* 22, 1935, pp. 68-78) ve M. R. Tavakkülî (*Tarîkh-i tasawwuf dar Kurdistan, Tehran*, s. 133; Muhammed Emin Zeki'nin *Târih-i Süleymâniyya wa-anhâ'ihâ* (Baghdad, 1951)'dan iktibas edilmiştir ki maalesef bana pek güvenilir gelmemektedir.) tarafından yayımlanmıştır. Edmonds iki kardeşin geliş tarihi olarak 656/1258'i verirken Tavakkülî daha yakın olarak 860/1456'yi vermektedir.

Muhammed Nurbahş (ö. 869/1465), kendisini Kübreviye'nin farklı bir kolu olarak tanımladığı Nurbahşiye'nin "mehdisi" ilan eden Ali Hemedânî'nin ikinci kuşak mürîdidir. Diğer kaynaklar tarafından da Nurbahşiye'nin 15. yüzyılda Kürdistan bölgesinde varlığı doğrulanmaktadır.⁷

Aynı şekilde iki kardeş Seyyid İsa ve Seyyid Musa, Ehl-i Hak dininin birliği efsanesinin temellerini attılar. Pirdivar'daki ilk Ehl-i Hak toplumunda ilâhî vücûd olarak kabul edilen Sultan Sahâk, Seyyid İsa'nın oğludur. Nesep yoluyla intikal eden Ehl-i Hak dînî liderliğini oluşturan birkaç Seyyid ailesi "hânedân"ın, Sultan Sahâk'ın oğullarının soyundan geldiği iddia edilmiştir. (Böylece Berzencîlerin uzaktan akrabası olmaktadır).⁸

Kaynaklar, Berzencî ailesinin Kâdiriyye'ye bağlandığı tarih konusunda farklı bilgiler vermektedir. Bazıları bunu bilinenen daha eski tarihlere götürme eğilimindedir. Berzencî ailesinin şimdiki kolları, Seyyid İsa'yı takip eden 9. kuşak olan Baba Rasûl (ö.1056/1646)'ün neslindedir.⁹

Baba Rasûl, aile geleneğine göre (*Tevekkülî'nin özetiyle*) Nurbahşiye yanında ikinci bir tarîkattan daha icâzet almıştır. Halvetiye'nin kolu olan Aleviye bu yolla nesline intikal etmiştir. Baba Rasûl'ün Şehrazur bölgesindeki farklı köylere yerleşen ve kendi tarikatlarını kuran çok sayıda oğlu vardır.

Baba Rasûl'ün oğullarından biri de çokça seyahat eden, Bağdat, Mardin, Kahire'de ders görüp sonunda Medine'ye yerleşerek Şafii Müftüsü olan Muhammed (1040-1103/1630-1691)'dir. O, Ahmed Sirhindî'yi şiddetle tenkit edip, 1682'de Hindistan ulemâsı ve hocası Ahmed Kurânî'den "İstiftâ" hususundaki görüşlerini isteyince büyük şöhret kazanmıştır. Medine'de neslini devam ettirenler, sık sık müftü tayin edilerek, etkili bir aile olarak kalmaya devam etmişlerdir.¹⁰

⁷ Muhammed Nurbahşî ve Nurbahşiye hakkında Hamid Algar'ın İslam Ansiklopedisindeki makâlesine bakınız. Makale, tarikat merkezinin Keşmir'den batıya yayıldığını göstermemekte veya işaret etmemektedir. Bazı Kürt kaynakları, 15. yüzyıl süfîlerinden meşhur tarihçi ve diplomat İdris Bitlisî'nin babası Şeyh Hüsameddin Bitlisî'nin Nurbahşiye'nin bir halîfesi olduğunu iddia ederler. (e.g. Mehmed Emin Zeki Bey, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhir-i kurd u Kurdistan)*, Stockholm: Apec, 1988, s.121 [Arapça orijinali; *Meşâhirü'l-akrâd*, 2 cild, Bağdat 1945-47]; Mehmed Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, İstanbul: Özel Yayın, s. 161). Onun zamanına en yakın kaynaklar mamafih Şerefnâme (16. yüzyılın sonları) Nurbahşiye'yi zikretmemektedir. Fakat Bitlisî'nin ilk büyük süfî silsilesi Kübrevî'nin hocası olarak Ammar b. Yasir'i zikreder. (Nurbahşiye'nin manevî lideri olarak)

⁸ E.g. C. J. Edmonds, *Kurds, Turks, Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*, London: Oxford University Press, 1957, ss.182-190; C.J.Edmonds; "The Beliefs and Practices of the Ehl-i Haqq of Iraq", Iran 7, 1969, ss. 89-106; M.R. Tavakkulî, Tarîk-i Tasavvuf, s. 134.

⁹ Ailenin ana kolu C. J. Edmons'un grafiğinde gösterilmiştir. *Kurd, Turks, and Arabs*, s. 69; M. V. Bruinessen, *Agha, Shaykh and State: on the Social and Political Organization of Kurdistan*. Ph.D.thesis, Utrecht University, 1978, s.342 and M. V. Bruinessen, *Agha, Shayk and State: the Social and Structures of Kurdistan*, s.320; Baba Rasûl'ün nesli hakkında ayrıntılı bir liste için bkz. Abdülkerim Muhammed el-Müderri, *Ulemâunâ fi hizmeti'l-ilm-i ve'd-dîn*, Bağdat, Dârulhuldiye, 1983, ss. 107-111. Sonraki yazar Baba Rasûl'ün doğum tarihi olarak 970/1562-63'ü verir, Tavakkulî'de vefat tarihi olarak 1056/1646'yı zikreder.

¹⁰ Muhammed b. Abdurrasûl için bkz. el-Müderri, *Ulemâunâ*, ss. 493-5. Sihrindî ile olan polemikleri için bkz. Y. Friedmann, *Shaykh Ahmad Sihrindî*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 1971, ss. 97-99.

Baba Rasül'ün torunlarından bir diğeri Muhammed Nodehî (Yerleştiği Kalakholen bölgesindeki Node Köyü'nden bu ismi almıştır.), “*kibritü'l-ahmer*” (İbn Arabî'nin metafizik sisteminde insan ruhunu değiştiren sembole işâret) kabul edilen bir sûfi olarak büyük şöhret kazanmıştır.¹¹ Kaynaklardan birisi (*Biyografik Müderris Sözlüğü*), Muhammed'in daima Kâdiriyye dersi verdiğini iddia eder, diğeri bir kaynağa göre ise (*Tevekkülî*) kendi oğlu İsmail, ailenin farklı bir tarîkatıyla yetiştirilmiştir.

Kabile daha sonra Kâdirîliğe bağlanmakla birlikte, ailesiyle beraber tarîkatı kabul eden Berzencîlerin ilk üyesi Muhammed Nodehî'nin oğlu İsmail Vulyânî'dir. (İsmail Kazankaya olarak da bilinir.) İsmail, önce babası tarafından Halvetiye-i Aleviye ve Nurbahşiye ile tanıştırıldı. Daha sonra dersini ilerletmek için Bağdat'a hareket etti. Orada Şeyh Ahmed Ahsâî¹²,den Kâdirî dersi aldı. Bu olay hakkında güvenilir kaynaklar herhangi bir tarih vermemektedir. Fakat İsmail'in 1158/1745¹³,de öldüğü söylendiğine göre Kâdiriyye'ye girişi 18. yüzyıl başlarında olmalıdır.

Bugün Kürt Kâdirî silsilesi, Berzencîlerin Kâdirîliğini açıklamada bize çok az yardım etmektedir. Karşılaştığım şeyler, bir şekilde eksiklikler içermektedir. Bu silsile üç farklı bölümden oluşmakta olup bu bölümler içerisinde en altta yer alanı, zirvesinde İsmail Vulyânî bulunmaktadır.

Orta kısmı, bilinen şecerelerin dışında mânevî önderi Abdulkâdir Gîlânî'yi de içermekte, üstteki kısmı ise Hz. Peygamberle Abdulkâdir Gîlânî'yi birbirine bağlayan bazı standart silsileleri içermektedir. Örneğin Sanandaj'daki Hacı Seyyid Vefâ Selâmî'nin Kâdirî tekkesinden kopya ettiğim silsilelerden birisi şöyledir:

H. Muhammed (sav.)

Ali b. Ebî Talib

Hasan Basrî

Habib Âcemî

Davud Tâî

Mâruf Kerhî

Cüneyd Bağdâdî

Ebu Bekir Şiblî

¹¹ M. R. Tavakkülî, *Tarîk-i tasavvuf*, s. 133; El Müderris, *Ulemâunâ*, ss. 497-98.

¹² M. R. Tavakkülî, *Tarîk-i tasavvuf*, s. 133. Bu ismin *Şii Şeyhî Mezhebi*'nin kurucusu olarak meşhur bir alim olmadığı açık olabilir. (1828'de veya bir müddet sonra öldü). El-Müderris, (*Ulemâunâ*, ss. 95-6) onu böyle tanımlar ve Ahsâiye tekkesi olarak meşhur yerin şeyhi olduğunu ilave eder. Burası günümüzde Ra'sü'l-Karye'nin komşusu Tigris'in kenarında yerleşmiş Halidî tekkesidir. İki kuşak sonra genç Hâlid el-Kürdî (ileride Mevlânâ Hâlid), Muhammed b. Ahmed el-Ahsâî ile Bağdat'ta birlikte ders gördüğünü nakleder. Muhtemelen bir müddet sonra aynı tekke Nakşibendiye-i Hâlidîyenin etkisi altına girmiştir.

¹³ El-Müderris, *Ulemâunâ*, s. 96.

Ali Hakkârî
Ebu Yusuf Tarsusî
Ebu Saîd Mahzumî el-Mübârek
Ebu Bekir Gîlânî
Abdulcabbar [b. Abdulkâdir Gîlânî]
Ahmed Rifâî
Ahmed Bedevî
İbrahim Dessûkî
İsa Berzencî ve Musa Berzencî
İsmail Vulyânî
Ali Kôsâ Dolpamû
Hüseyin [b. Ali Kôsâ]
Hacı Sulh Abdusselam [b. Hüseyin]
Hacı Seyyid Vefâ Selâmî

Bu silsileyi Kasnazan (veya Krişina) kolunun silsilesiyle kıyaslayınız. Çünkü Mahâbât'ta kola ait tekkede zikirlerden sonra yapılan duada silsileden çıkarılmıştır:

Muhammed Mustafa (sav.)
(Hulefâ-yı Râşidîn)
Hasan ve Hüseyin
Hamza ve Abbas
Muhyiddin Sultan Abdulkâdir Hasan Hüseyin Gîlânî
Muhammed el-Buhârî en-Nakşibendî
Ahmed el-Ahsâî
İsmail Vulyânî
Mesud Kerkükî
Abdussamed-i Gilazarda
Hüseyin Kazankayâ-i
Abdulkerim Şâh-ı Kasnazan

Abdulkâdir Kiripşina

Hüseyin Tacdânî

Muhammed Hüseyin Kasnazan

Abdulkerim Thâni

Son silsilede, Ahmed Ahsâî ile önceki şahısları birbirine bağlayan herhangi bir unsur yoktur. Hasan, Hüseyin Hamza ve Abbas isimleri Şiilik öncesi şahıslara sempatiyi, yine Muhammed Buhârî de (*açıkça tanımlanamayan fakat muhtemelen Muhammed Bahâeddin Nakşibend anlamında kullanılan*) Nakşibendi ile ilişkiyi gösterir.

Silsilenin sonundaki ikinci Abdulkerim, 1960 sonları ile 1970 başlarında Irak Kürdistan'ındaki Kâdirî şeyhleri içinde, en azından köylüler arasında en etkili isimlerden birisidir.

Merak edilen diğer bir konu da Kürdistan Berzencîleri'nin Medine'deki akrabalarıyla ilişkilerini sürdürüp sürdürmedikleridir. (Muhammed b. Baba Rasûl'ün oğlu İbrahim'in Kürdistan'a döndüğü ve Bardazard Köyü'ne yerleştiği söylenmektedir.)¹⁴ Kol kurucusu Muhammed b. Baba Rasûl, Kâdirîler arasında bulunan tarikat müntesiplerinin çoğunu (dikkat çekmeden) müritleri arasına aldı.¹⁵ İsmail Vulyânî ile çağdaş olan büyük torunu Cafer b. Hasan b. Abdulkerim b. Muhammed (1690-1764) Kâdiriyye ile etkin bağı olduğu ortaya çıkmıştır. O, ününü *Lucceyn ed-dânî fî menâkıb-ı Abdulkâdir Gilânî*¹⁶ adlı Şeyh Abdulkâdir Gilânî'nin meşhur biyografisinin yazarı olarak yaşatmıştır.

Yine de ailenin Medine kolunun, Kürdistan'daki akrabaları üzerinde herhangi bir etkisi olduğuna dair hiçbir kanıt bulamamış oldum. Az miktardaki bilgiye rağmen, İsmail Vulyânî'nin aile geleneğindeki Kâdiriyye'ye girmede en yetkin şahıs olduğunu kabul etmek zorundayız.

İsmail, Kürdistan'a geri dönüp Kazankaya Köyü'ne yerleştikten bir müddet sonra, eğitim merkezi olarak Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinden çok sayıda ziyaretçinin ilgisini çekerek meşhur oldu. Dolpamu'ya gönderdiği kardeşi Ali Kôsâ ve Delizhi'ye atadığı oğlu Rıza da dahil olmak üzere dört halîfe yetiştirdi.¹⁷ Bir müddet sonra ailenin diğer oğulları, Sargalu, Gilazarda, Nôde, Dolpamu, Kasnazan, Kripşina, Kâdir Karam gibi köylere ve diğer bölgelerdeki tekkelerin etrafına yerleştiler, Kâdiriyye'ye bağlandılar.

¹⁴ El-Müderriş, *Ulemâunâ*, ss. 110, 495.

¹⁵ Muhammed, Ahmed el-Kuşşâşî tarafından şeyhi İbrahim Kurânî gibi Şattariye ve Nakşibendiye'nin baskın olduğu fakat Kâdiriyye'yi de içeren tüm tarikat öğretileriyle tanıştırdı. (bkz. Kuşşâşî, *Es-Simt el-mecîd*) Cf. M. V. Bruinessen, "The Impact of Kurdish Ulemâ on Indonesian Islam", *les Annales de l'autre Islam* (INALCO, Paris)5, 1998, ss.83-106.

¹⁶ Murâdî'nin biyografik notları, *Silkü'd-dürer*, c. II, s. 9; El-Müderriş, *Ulemâunâ*, ss. 136; Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Band II, s. (2. ed., Leidan: Brill, 1949), 384 ve Supplementsband II, ss. 517-8. Cf M. V. Bruinessen, "The Impact of Kurdish Ulemâ on Indonesian Islam".

¹⁷ Diğer iki halîfesi, yeğeni Muhammed Kuleyî ve akrabası olmayan Molla Ali Sosîyîdir. M. R. Tavakkülî, *Tarîk-i tasavvuf*, s. 133

Ailenin alim ve sūfî olduğu kadar politik nüfûza sahip diğer bir üyesi de, büyük amcası Ali Kôsâ'nın baş halîfesi Nodeli Mâruf (1166-1252/1753-1836)'tur. Doktrin (Tasavvuf) ve vakfiyeler üzerindeki çok sayıda kitabın yazarı olarak Süleymaniye'deki Baban (Kürt) hanedanı arasında büyük etki elde etmiştir. Yine manzum olarak oğlu için yazdığı Arapça-Kürtçe sözlükle Kürt edebiyatına katkı sağlamıştır.¹⁸

Şeyh Mâruf'un döneminde Mevlânâ Hâlid Hindistan'dan döndü ve (Süleymaniye'de Baban idare şekline çok uygun bir tarzda) Nakşî usûlünce derslerini vermeye başladı. İki Şeyh arasında büyük bir rekabet başladı. Şeyh Mâruf, üstünlük elde ederek Şeyh Hâlid'i şehirden uzaklaştırıp Bağdat'a gitmeye zorladı. O günlerde Kuzey Kürdistan'daki büyük Kâdirî şeyh aileleriyle Talabânîler arasındaki ilişkiler oldukça iyiydi. Talabânî şeyhlerinin en büyüklerinden olan Abdurrahman Hâlis, Şeyh Mâruf ile birlikte çalıştı ve oğlu Kâk Ahmed en yakın arkadaşı oldu.¹⁹

Mâruf'un baş halîfesi Kâk Ahmed (ö.1305/1887-8), kerâmetleriyle ve rivâyetlere göre Osmanlı Sultanı II. Abdulhamid'in ilgisini kazandığı için büyük şöhret elde etti.²⁰

Kâk Ahmed, babasıyla Mevlânâ Hâlid arasındaki rekabete rağmen, Tavelâ'daki Mevlânâ Hâlid'in baş halîfesi Osman Siraceddin ile dost oldu ve onun tarîkatına girdi. Şeyh Osman'ın nesli bundan sonra iki tarîkatı da neşretti, ancak vecd halindeki zikir ile diğer Kâdirîlerdeki tıgbaza müsaade edilmedi.²¹ Buna ilâveten akrabası ve Sargelu kolunun reisi Ahmed-i Serdar, Mevlânâ Hâlid'in halîfesi oldu. Serdar'ın torunları genelde Nakşibendî olarak kalırken takipçileri daha çok heterodoks uygulamalarıyla tanındılar. Günümüzde Ehl-i Hakk mezhebine bağlanmış olarak bilinmektedirler.

Kâk Ahmed, küçük oğlu Pichkol ile Süleymaniye'de başarılı oldu. Muhammed'in oğlu ve halefî Said (aşağıda zikredilecek olan Baba Said Berzencî ile karıştırılmamalı), Süleymaniye'nin Nakîbü'l-Eşrâf'ı idi. 1906 yılında Musul'da henüz tam açıklanamayan nedenlerle öldürüldü. Nakîbü'l-Eşrâf'lık ünvanı kardeşi Mâruf'a geçti. Bu görev tarîkatın lideri olarak oğulları Kadir ve Mahmud tarafından da devam ettirildi.²²

¹⁸ Biyografisi için bkz. El-Müderriş, *Ulemâunâ*, ss. 572-587. Yazmalarının uzun bir listesi Tavakkülî (*Tarîk-i tasavvuf*, s. 141-44) tarafından verilmiştir.

¹⁹ C. J. Edmonds, *Kurds, Turks, Arab*, s.77. Dr.Nouri Talabanî, *özel görüşmeler*.

²⁰ Kâk Ahmed'in kerâmetlerinden bir kısmı geleneksel şekliyle 1936'da Süleymaniye'de basılan *Menâkıb-ı Kâk Ahmed-i Şeyh*'de zikredilmektedir. Bkz. C. J. Edmonds, *Kurds, Turks, Arab*, s.74-7; El-Müderriş, *Ulemâunâ*, ss. 74-76; Kâk Ahmedî, İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında da kitaplar yazmıştır. Eserleri Bursalı Mehmed Tahir Efendi tarafından (*Osmanlı Müellifleri*, 1299-1915, İstanbul, Meral Yay., 1975, I, s. 146) listelenmiştir. Onlardan birisi *Feth el-cevâd fî beyâni fedâili'l-cihâd* başlığını taşımaktadır.

²¹ M. V. Bruinessen, *Agha, Shayk and State*:ss. 305-307, 319-324, 1992: 240-2.

²² Basile Nikitine, *Les Kurdes, e'tude sociologique et historique*, Paris, Imprimerie nationale, 1956, s. 215. Barth 1950'lerin başlarında Süleymaniye bölgesinde çalışmasını yaptığı esnada, Şeyh Kadir'in oğlu Abdülkerime tabi bölgedeki fakir çiftçilerden oluşan çok miktarda mürid vardı. (Fredrik Barth, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*, Oslo, 1953, s. 85). Aile kaynaklarının iddiasına göre Said, Osmanlı idaresi tarafından idam edilmiştir. Başka kaynaklara göre ise o, hizmetçilerinin sebep olduğu bir çatışma sonunda Musul vatandaşları tarafından öldürülmüştür.

Kâk Ahmed'in diğerk bir halifesi de akrabası olup olmadığına dair hakkında bilgi bulamadığım Baba Said Berzencî'dir. Baba Said, bugün Havtabat diye bilinen Savuj Bulak (Mehâbat-İran) yakınlarındaki bir köye yerleşti. Orada geniş bir muhibban topluluğunun yanı sıra (1998'de onunla karşılaşan Lehmann- Haupt 8.000 müridinin olduğunu, misyoner kaynakları da kalabalık silahlı maiyetinin bulunduğunu kaydeder.) köye ismini verecek kadar büyük bir şöhret kazandı.

Şeyh Baba Said, Urmiye yakınlarında Amerikan misyonerlerini misafir ederek ilişki kurdu, onlara kontrolündeki Müslüman köylere giriş hakkı tanıdı. Hıristiyan inanışına göre vaftiz olduysa da zahirde Müslüman olarak kaldı ve tarikatını öğretip yaymaya devam etti.²³

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı taburu bu bölgeye yerleşti (1915-1916 kışında) ve mürted olduğu için şeyhi idam etti.²⁴ Bu olaylar, ne ailenin etkisini ne de bir veli olarak ününü azalttı. Nesli Havtabat'ta tarikatın liderliğini yapmaya devam etti.²⁵

Son zamanlarda Berzencî ailesinin en meşhur üyesi, I. Dünya Savaşı sırasında birçok ayaklanmaya liderlik yapan ve 1922'de kendisini Kürdistan'ın kralı ilan eden Kâk Ahmed'in torununun oğlu Şeyh Mahmut'tur.²⁶

Onunla Kürdistan bölgesi politikaya girdi ve tasavvufu bıraktı. Çağdaşları ve sonraki nesiller onu ya Kürdistan vatanseveri olarak övmekte, ya da zalim bir derebeyi olarak yermektedir. Oğlu ve halefi Latif, 1947-48'deki komünist isyanın hedefi olarak temayüz etmiştir.²⁷ Şeyh Latif, Irak Komünist Partisi'ne katılarak, güya 1958'den sonraki toprak reformunu uygulamada güç elde ederek, geniş mülkünü kaybetmekten kurtulmuştur.

Süleymaniye bölgesindeki diğerk Berzencî şeyhi Abdülkerim Kasnazan, 1950'lerin başlarında fakir çiftçiler arasında geniş taraftar kitlesi edinmiştir. Antropolog Barth orada çalıştığı sırada, tarîkatın sosyo-ekonomik etkinin azaltılmasında aracı olarak kullanıldığını gözlemlemiştir.²⁸

²³ Amerikan misyoner Samuel G. Wilson'un elindeki konuşmaları Frederick G. Coan nakletmektedir. *Yesterdays in Persia and Kurdistan*, Claremont, Cal: Saunders Studio Press. 1939. [*Bulletin du centre d'études Kurdes* 10 (Paris 1950), 5-7'de iktibas edilmiştir] ve C. F. Lehmann-Haupt, *Arrmenien eint und Jetzt, Reisen und Forschungen*, vol. 1.Berlin: B. Behr's Verlag., 1910, ss.232, 272.

²⁴ B. Nikitine'ye göre (*Îrânî ki man shinakhta am, Tehran*: Ma'rifat., 1329sh/1951, ss. 232-3, cf. B. Nikitine, *Les Kurdes*, s. 218) Baba Said'in idam edilmesinin nedeni Hıristiyanlık lehindeki tutumu (i.e., by implication, pro Entente) ve o bölgedeki cihat lehinde propaganda yapan şeyhlere muhalefetidir.

²⁵ Baba Said, Havtabat'da oğlu Hüseyin tarafından, sonra da 1970'in ortalarına kadar Havtabat şeyhi olan onun küçük kardeşi Necmeddin tarafından temsil edildi.

²⁶ Bkz. C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq*, 1919-1925, London: Oxford University Pres, 1957, passim; David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, London:I. B. Tauris, 1996 ss. 151-183, passim.

²⁷ Hana Batatu, *The old Social Classes and the Revolutionry Movementsof Iraq*, Princeton University Pres, 1978. ss., 611-3.

²⁸ F. Barth, *Principles of Social Organization in Soudthern Kurdistan*, s. 85. Bu şeyh silsilesi aşağıda verilmiştir. Sonradan ailesinin başka bir köye taşınmasıyla Abdülkâdir Krişina olarak bilinmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda hükümetle taraftarlarının sayısını artırmaya yarayacak iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Ailenin çeşitli kolları birbirinden bağımsız olarak yaşattıkları kendi tekkelerine sahiplerdi, kolların birkaçının da başka yerlerdeki tekkelere bağlı hankâhları vardı. Sonuçta Mahabat'ta biri Kiripşina diğeri Havtabat koluna bağlı Kâdirî tekkeleri bulmaktayız. Sanandaj, Berzencî ailesinin farklı kollarıyla bağlantılı birçok tekkeye sahipti. Fakat bunlar, diğeri Kâdirîlerle yani Talabânîlerle bağlantılıydı.

Talabânî Şeyhleri

Berzencî olayındaki gibi Talabânîlerin Kâdirîlikle olan ilişkilerinin başlangıcı da büyük oranda Hindistanlı şeyhe borçlu görünmeleri sebebiyle müphem gözükmektedir.

Berzencîlerin aksine Talabânîler, “*seyyid*” oldukları iddiasında bulunmazlar. Sülaledeki ilk şeyh, İran Kürdistanı Bukan'dan davet edilen ve çalışmak için şu anki Irak Kürdistanı'na gelen Molla Mahmut (ö.1215/1800-1)'tur. Molla Mahmut, büyük Zangana kabilesinin reisinin kızıyla evlendi (Ona prestij kazandırdı, o da onların tecrübelerinden istifade etti.) ve Kerkük bölgesindeki Şamşamal'ın Kerh köyüne yerleşti.²⁹ Molla Mahmud, Güney Kürdistan'da Surdaş'a uzun zaman önce yerleşen Hindistanlı Şeyh el-Hindî el-Lahorî vasıtasıyla Kâdiriyye tarikatıyla tanıştı. Şeyh Lahorî, Abdulkâdir Gilânî'nin Bağdat'taki türbesini mutad ziyaretinde Molla Mahmud'un rehberi olarak Kerh'de bir müddet kaldı. Kerh'de kaldığı başka bir dönemin sonunda da Molla Mahmud'u halife tayin etti.³⁰

Kabilenin Kâdiriyye ile ilk bağımlı sağlamada borçlu olduğu Hindistanlı Şeyh Ahmed Lahorî hakkında çok şey bilinmemektedir. Fakat ailenin silsilesi kısalığına rağmen en azından tarikatın hangi koluna ait olduğunu göstermektedir. Abdulkâdir Gilânî'den Mahmud Zangana'ya kadar olan silsilenin ilgili bölümü şöyledir:

Abdulkâdir Gilânî

Abdurrezzâk [b. Abdulkâdir]

Osman el-Gîlî

Yahya Basrî

Nureddin Şâmî

Abdurrahman Hasenî

Burhaneddin Zencârî

Muhammed Masûm el-Medenî

²⁹ Kendini Zanganalı olarak nitelediğinden genellikle Molla Mahmud Zangana olarak bilinir. Neslinden gelen Dr. Nouri Talabânî'nin bana bildirdiğine göre (Mektup Ocak 199 tarihli) Yusuf'un oğlu Rüstem'in oğlu Molla Mahmud Bukan'daki Kaka-suri ailesine aittir.

³⁰ El-Müderriş, *Ulemâunâ*, ss.555-8; C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 270. Talabânî'nin soy ağacı yeniden yayıldı. Görünüşe göre Şeyh Ahmed seyyah bir sufidir. Nouri Talebenî'nin yazdığına göre (Mektup22 Ocak 1999 tarihli) sürekli Surdaş'ta oturmakta, yılda bir olarak Abdulkâdir Gilânî'nin Bağdat'taki kabrini ziyaret etmektedir.

Abdurrezzâk Hamavî

Ahmed Hindî el-Lahorî

Mahmud Zanganaî et-Talabânî³¹

Talabânî şeyhlerinin en meşhuru Mahmud'un torunu Abdurrahman Halis (ö.1275/1858-9)'tir. Abdurrahman Halis, muhtemelen babasından ilk Kâdirî derslerini almasına rağmen, Süleymaniye'de kendini oğlu yerine koyup seven Şeyh Marûf Node'den de hatırı sayılır bir süre ders gördü. Sonra Kerkük'e yerleşti ve ayakta kaldığı sürece Kâdirî kolunun merkezi olacak olan tekkesini kurdu. Tekkenin kolları da kardeşleri tarafından diğer şehirlere taşındı. Şeyh Abdurrahman, zikir eşliğinde tambur vurulması gibi Kâdiriyye evradına bazı yenilikler getirdi. Bu nedenle Kâdiriyye'nin farklı bir kolunun (*Halisiye*) kurucusu olarak kabul edildi. Berzencî kolunun aksine Kerkük'teki tekke, kullanılan enstrümanlar ve vokal müziğiyle ünlendi. Mamafih Talabânî kolu da tıgbâz ve benzeri uygulamalara müsaade etmezdi. Şeyh Abdurrahman'ın o zamanki şeyhlerin önderi olarak saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Abdulkâdir Gîlânî'nin türbesini mûtad ziyareti sırasında, tarîkatın genel önderi olan Bağdat seccâdenişîni tarafından hürmet gördü.³² Şeyh Abdurrahman, Farsça, Türkçe ve Görânîce yazdığı şiirleriyle şair olarak da tanındı.³³ Vefatından sonra şiirlerinden oluşan divanı İstanbul'da yayınlandı.³⁴ Şattanuffî'nin kaleme aldığı Abdulkâdir Gîlânî'nin biyografisine dair *Behçetü'l-esrâr* adlı eserini Türkçe'ye çevirdi.³⁵

Şeyh Abdurrahman'ın ünü Anadolu'ya ve İstanbul'a yayıldı, Hâlisiye kolu da onu takip etti. Halîfelerinden Mor Ali Baba, Sivas valisinin ve halkın özel ricasıyla şehre davet edildi. Sonradan Nur Ali olarak ünlenen Mor Ali Baba, vefatından sonra şehirde kurduğu tekkesine defnedilmiştir.³⁶ Diğer halîfeleri İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştiler.³⁷ Soyundan gelenlerden birisine göre Şeyh, Semerkand, Medine, Mısır-Tanta ve

³¹ Abdurrahman Talabânî'nin silsilesi Sadık Vîcdânî'nin *Tarîkatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliye)* haz. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun, 1995, s., 135'den alınmıştır.

³² Abdurrahman her yıl türbede düzenlenen ve başkanlık ettiği mecliste yaygın geleneklerin aksine kudüm ile diğer enstrümanları kullandı. Diğer davetliler onun bu hareketine karşı çıkınca Seccâdenişîn Seyyid Ali Gîlânî "Sultan ve veziri arasına girmek" istemediğini söyleyerek tavrını belli etti. Şeyh hakkındaki bu ve benzeri anekdotlar Sadık Vîcdânî'nin (*Tarîkatlar ve Silsileleri*, ss. 136-143, haz. İ.Gündüz) eserinde bulunmaktadır.

³³ Goranice Zangana Kabilesi tarafından Süleymaniye ve Kerkük'teki Sorani Kürtçesi'nden farklı olarak kullanılan bir dildir. Güneydoğu Kürdistan'da edebî dilde tutulan bir dildi. Ancak 19. yüzyılda onun yerini Soranice aldı.

³⁴ *Kitâb Cahbâ-i Işk*, İstanbul 1880; yeni baskısı İran 1951 ve yeniden 1993. Dr. Nouri Talabânî bu eserin bir nüshasını bana lütfetti. Cf. Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi*, İstanbul, Türkçe Yayınevi, 1964, s. 163; Birkaç şiiri için bkz. Vîcdânî, *Tarîkatlar ve Silsileleri*, ss. 137-143.

³⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *OM I*, s. 37. (*Behçetü'l-esrâr*'ın yazarını Nurbahşî olarak nitelendirir)

³⁶ Vîcdânî, *Tarîkatlar ve Silsileleri*, s. 138-9, (yay. İ.Gündüz).

³⁷ Vîcdânî, *Tarîkatlar ve Silsileleri*, ss. 117. Vîcdani bir halîfesinin İstanbul'a geldiğinden bahseder fakat isim zikretmez. Gündüz, Abdurrahman'ın Urfa'daki diğer halîfesinin Abdulkâdir Sıddıkî Efendi olduğunu açıklar. Oğlu Şeyh Safvet Efendi Mor Ali Baba'nın halîfesi olmuştur. Talabânî, Urfa'da başka bir halîfesinden bahseder. (Talabânî, "Mawlânâ Şeyh Abdurrahman Hâlis, zânâ w shâ'ir û shêkhî 'irfân" Bâskâr, London, n2, Ocak 1999). (Nur Ali Baba'nın etkisi, halîfelerinden Ali Rızâ Efendi tarafından Erzurum ve Tokat'a kadar

Suriye’de olduğu kadar Kürdistan’ın çeşitli bölgelerinde (Erbil, Badinan, ve Hoşnav bölgelerinde, Zaho, Juvanru, Havraman, Marivan, Sanandaj, Bukan, Sauc Bulak [Mahabat] ve Urfa) her birisi kendi tekkelerinde gerçekten düzinelerce halîfesi vardı.³⁸ Sultan Abdulmecid, şeyhi metheden birçok rapor aldı ve ona olan hürmetini bir cami yaptırarak gösterdi.³⁹

Kerkük’te Şeyh Abdurrahman’dan sonra yerine oğlu Ali (ö.1330/1912) postnişin oldu. Daha sonra da postnişinlik nesilden nesile Muhammed Ali (1352/1933), Muhammed Cemil (1381/1961-2), Ali (ö.1990) şeklinde günümüzde de Yusuf olarak sürdü.⁴⁰

Müridlerin sayısı arttığı için- Şeyh Ali’nin 50.000 müridi olduğu söylendi⁴¹- Kerkük’teki tekke birkaç kez yeniden inşa edildi. Ailenin diğer kolları ikinci derecedeki tekkelerde postnişin olarak (Koy Sancak’ta olduğu gibi) kaldı.

Şeyh Abdurrahman’ın en tanınan halîfesi, Erbil’den gelerek Mısır Tanta’ya yerleşen ve yazdığı kitap Endenozya gibi uzak bölgelerde dahi okunan bir Kürttü. Abdulkâdir b. Muhyiddin Erbilî (ö1315/1897), yaygın olarak okunan biyografi kitabı *Tefrik el-hâtur fi menâkıb-ı Şeyh Abdulkâdir*’in yazarıdır. O bir Kâdirî olmasının yanında Halvetî ve Nakşibendî idi.⁴²

Şeyh Abdurrahman’ın ikinci oğlu Şeyh Rıza Talabânî “*Sorani Kürtçesi*”nin büyük şairi olarak meşhur oldu. Şiirlerinin bir kısmı tasavvufî ve Kâdiriyye ile ilgiliydi, fakat diğer mevzularda da kalem oynatmıştı. Şiirlerinin bir kısmı da bir sûfiden beklenmeyecek tarzdaydı. Sanatını, ailesinin düşmanlarına karşı silah olarak kullandı. Kürtçe yazılan şiirlerin içerisinde muhtemelen en küfürlüsünün yazarıydı.⁴³ Saldırıların hedefinde sıkıntı çekmiyor, alanını ve hakimiyetini çabucak genişletiyordu. Aile onun zamanında oldukça fazla düşman kazandı.

Talabânîlerin Berzencîlerle ilişkileri (özellikle Kerkük bölgesinde Kâdir Karam’a yerleşen koluyla) zorlaştı ve korkunç bir rekabete girdi. Güvenilir kaynaklar artan husûmetin nedenini izah etmemektedir. Fakat tahmine göre Talabânîlerin politik ve ekonomik zenginliklerinin artması Berzencîlerin zararınaydı. 1886’da devlet idarecileri Talabânî ve Berzencîlerin Kerkük bölgesinde rekabet ederek yerleşmelerine karşı başarısız müdahalelerde

---

ulaşmıştır. Halîfeleri arasında Karaman Kâdirî Tekkesi şeyhi Hânefî Baba’nın oğlu Bekir Efendi de bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. H. Mahmut Yücer, *Tasavvuf* [19 Asır], s. 375 vd. İstanbul 2003.

³⁸ Talabânî, “Mawlânâ Şeyh Abdurrahman Hâlis, zânâ w shâ’ir û shêkhî ‘irfân”, note 10.

³⁹ El-Müderriş, *Ulemâunâ*, s. 558.

⁴⁰ Şeyh Ali, oğlu ve torunu hakkındaki biyografik notlar için bkz. -Müderriş, *Ulemâunâ*, ss. 398-400, 552-3, 553-4. Aile hakkında bana ek bilgileri veren Nouri Talabânî, son şeyh Muhammed Jamîl’in oğludur. Talabânî, “Mawlânâ Şeyh Abdurrahman Hâlis, zânâ w shâ’ir û shêkhî ‘irfân”

⁴¹ El-Müderriş, *Ulemâunâ*, s. 398-400; M. R. Tevekkülî, *Târih-i Tasavvuf*, s. 165.

⁴² El-Müderriş, *Ulemâunâ*, s. 305, Bursalı, OM I, s. 36. Talabânî, yazarın Abdurrahman’ın halîfesi olduğunu gösteren tek kaynaktır. O Erbilî tarafından yazılan (Hüccetü’z-zâkirîn ve reddü’n-nâkirîn) kitabı da zikreder.

⁴³ C.J. Edmonds, “A Kurdish Lampoonist: Shaikh Rıza Talabânî”; *Kurds, Turks And Arabs*, ss. 270, 290-5. Edmonds; Şeyh Rızâ’nın şiirlerinde düşmanlara saldırdığı; “*İngilizceye oldukça iğneleyici ve müstehcen şeklinde çevrilebilir*” şeklinde yorumlar. Fakat Edmonds 1920’li yıllarda Kuzey Kürdistan şiirinin onunla beraber hürmet gören Hacı Kadir-i Koyi’nin oldukça popüler olduğu şeklinde değerlendirir.

bulundu. 1887’de Talabânî kabilesinden Abdussamet, Kâdir Karamlı Şeyh Hüseyin Berzencî tarafından öldürüldü. Birkaç ay sonra maktûlün kardeşi Şeyh Hamid, intikam amacıyla Şeyh Hüseyin’i öldürdü.⁴⁴ Hasım kabileler arasında barış en sonunda Şeyh Ali Talabânî (Talabânî ailesinin reisi ve öldürülen Abdussamet’in yeğeni) ve Berzencî şeyhlerinden Süleymaniye’de Said Hafid ile Kara Şavar’da Hasan (Kâdir Karam’daki Hüseyin’in ağabeyi)’in müdahalesiyle sağlanabildi.

İki aile önderlik ettiği üyeleri üzerindeki etkisini gerçekte dînî karizmalarına borçluymuştu. (Berzencîler Seyyid olarak statülerini daha da geliştirdiler.) Fakat silahlı maiyetleri ve bağlı çiftçileriyle -iki aile kontrolleri altında kayda değer miktarda toprak edindiler- bir tür feodal kabile sistemi geliştirdiler ki bu kabileler arası çatışmayı getirdi. Geç dönem Osmanlı ve İngiliz kaynakları kabileler arası çatışmaları sık sık kaydeder.⁴⁵ 20. yüzyılda her iki kabilenin üyeleri Irak politikasında etkili oldu. Şair Rıza’nın torunu Hasan Talabânî, Kasım kabinesinde (1959-1963) bir bakandı. Mükerrer Talabânî Irak Komünist Partisi’nin önde gelen bir üyesi ve aynı zamanda kabinenin bakanıydı. Celal Talabânî de Ulusal Kürt liderlerinin rehberlerinden biri oldu.

Arvas ve Nehri’de Seyyid Silsilesi ve Kâdirîlik

Kürdistan’ın merkezi çok sayıda ulemâ ve şeyh yetiştiren, nüfuzu Berzencîlere denk iki büyük seyyid ailesine daha ev sahipliği yapmaktaydı. Nehrî seyyidleri, Abdulkâdir Gîlânî’nin oğlu Abdulaziz’in neslinden geldiklerini ve 19. yüzyılın başlarına kadar Kâdirîliğe bağlı olduklarını iddia ediyorlardı. Özetle Mevlânâ Hâlid’in Hindistan’dan Süleymaniye’ye dönmesinden sonra Nehrî ailesinin reisi Seyyid Tâhâ onun tarikatına girdi ve halîfesi oldu. Bundan böyle kabile fertlerine rehberlik sadece Nakşî-Hâlidî dersleriyle oldu.⁴⁶

Diğer Seyyid ailesi Muş yakınlarındaki bir köye, Arvas’a yerleşti. (Van Gölü’nün güneyindeki dağlarda, yeni adı Bahçesaray) Onlar, Bağdat Hülagu tarafından istila edildiğinde (1298) hicret eden (ve ailesiyle yerleşerek Kürdistan dağlarına bağlanan) Seyyid Kasım el-Bağdâdî’nin soyundan geldiklerini iddia ediyorlar. Aile geleneklerinde onun babası Kâdiriyye’nin “*Kutb*”uydu ve Muhammed adıyla biliniyordu. Günümüzde Arvâsî seyyidlerinin hepsi 19. yüzyılın ilk yarısında gözde olan Abdurrahman Arvâsî’nin neslindedir. Sultan II. Mahmud’un ona son derece saygı duyduğu ve onu ödüllendirdiği söylenmektedir. Çağdaşları onu “*Arvas Kutbu*” olarak adlandırmaktadır. Bu lakap kendisi de

⁴⁴ Bu olayla ilgili resmi kaynaklar için bkz. haz. İsmet Binark, *Kerkük-Musul ile İlgili Arşiv Belgeleri* (1525-1919), Ankara başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, ss. 162, 164-165, 172-3.

⁴⁵ Bir İngiliz raporuna göre 1919’da Talabânîlerin üç koluna ait güç (ailenin saldırıya uğramış çiftçilerini de içeren) şöyledir:

Şeyh Hamid: 700 ev, 300 at, 400 piyade

Şeyh M. Rauf: 200 ev, 500 at

Şeyh Tahir: 150 ev, 60 at. “Notes on the tribes of Southern Kurdistan”, Baghdad, government pres, 1919)

⁴⁶ Bu çalışmanın dışında *Sadatê Nehrî* makalemize bakınız.

aynı lakapla anılan Nehrili Seyyid Tâhâ tarafından bile kullanıldı. O Hoşab ve Arvas'ta iki medrese ve iki hankâh kurdu. Oğulları Abdulhamid Kâdirî şeyhi olarak büyük ün elde etti.

Abdurrahman'ın torunlarından ikisi Sıbgatullah b. Lütfullah ve Fehim b. Abdulhamid, Nakşibendiye'yi Seyyid Tâhâ'dan aldılar ve kendi bölgelerinde çok etkili postnişinler oldular. İki de bundan başka çok sayıda hocadan icâzet aldı. Fehim (ö.1333/1895) beş tarîkattan icâzet aldı: Nakşibendiye, Kâdiriyye, Çiştîye, Kübreviye ve Sühreverdiye. Pratikte ise Nakşî metotlarını uyguladı. Aynı tarzı Hizan'ın batısına yerleşen gerçek yeğeni Sıbgatullah (ö.1287/1870) da uyguladı ve "Gavs" olarak tanındı. Manevî nesli bugün Türkiye ve Suriye'de en etkin Nakşî silsilelerinden birini oluşturdu. Çünkü Fehim ve Sıbgatullah, ailenin Nakşîlik ile bağı en kuvvetli olanlarıydı.⁴⁷

Kürdistan'da Diğer Kâdiriler

Günümüzde Irak

Şeyh Nureddin Brifhânî (ö.1205-1268/1791-1851) ve soyu, Amediye bölgesine (bugünkü Irak Kürdistan'ında Badinan) dayanmaktadır. Şeyh Nureddin, bugün öncelikle (Kürt Badinânî lehçesiyle yazan) bir şair olarak hatırlanır. Fakat o aynı zamanda bir alim ve bir sûfî idi. Kâdirî icâzetini Musul'da Şeyh Mahmud b. Abdulcelil el-Hufrî'den aldı. Kürdistan'a dönüşünde Kâdirîliği özellikle Badinan ve Erbil göçerleri arasında yaydı. Kürdistan'ın merkezinde ve kuzeyinde aralarında Muhammed Nuri el-Mevsilî, Ali Gelî Rûmanî, Abdulhamid Han Atruşî, Abdurrahman Ensârî el-Cezerî, Abdulbârî Çarçakşi Vâni ve Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin de bulunduğu çok sayıda halife tayin etti.⁴⁸ Şeyh Nureddin, Duhok'ta bir tekke kuran kardeşi Abdullah (ö.1305/1887-8) ve yerine geçen oğlu Muhammed tarafından temsil edildi.⁴⁹

Günümüzde Türkiye

Bitlis ve Tillo (Siirt yakınlarında Aydınlar) köyü de uzun süredir Kâdirîliğin merkezi olarak bilinmektedir. Tasavvufun astronomi ve tabii ilimlerle yan yana inkişâf ettiği Tillo, uzun süre dînî ve seküler ilimlerde bir büyük merkez olarak eşsiz üne sahipti. Tillo'nun en meşhur şeyhi 1147/1735'te 80 yaşını geçmişken vefat eden İsmail Fakirullah'tır. Rivayetlere

⁴⁷ A. Uyan, *Menkabelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi...*, aile fertlerinin biyografilerinin en genişine sahiptir. Abdurrahman (I, 194-197), Fehim (II, 771-814), Sıbgatullah (III, 1812-22), Fehim'in oğlu Muhammed Sıddık (III, 1538-9) ve Abdulhakim (I-34-73) Son isim Fehim'in halifesi ve diğer yeğenin torunudur. Türkiye'de Arvasilerin en meşhuru ve Nakşîliğin Işıkçı kolunun atasıydı.

⁴⁸ Sadiq Bahaeddin Âmedî, *Hozanvanêt Kurd*, Baghdad: Çapxaney Kori Zanyari 'Êrak, 1980, ss. 413-5. Son halife Sıbgatullah Arvâsî'nin etkisiyle Nakşibendiye'den hilâfet aldı. Müfit Yüksel, *Kürdistanda Değişim Süreci*, Ankara, Sor Yayıncılık, 1993, ss. 148-9.

⁴⁹ S. B. Âmedî, *Hozanvanêt Kurd*, s. 446.

göre talebesi İbrahim Hakkı'nın ansiklopedik mahiyetteki *Maarifetnâme*'si ne kadar yaygın olarak okunursa okunsun kendisinin hiçbir eseri bulunmamasına karşın Osmanlı İmparatorluğunun bu bölgede yıldızı parlayan en büyük alimiydi. Fakirullah'ın, Nakşî olduğu kadar bir Kâdirî şeyhi olduğu da söylenmektedir.⁵⁰ Fakirullah Arap soyundandı. Tillo'ya yerleşen ilk atası Cizre'den gelen (910/1504-5) ve memleketinden ayrılmadan önce ulemânın reisi olan Molla Ali idi.⁵¹

Tasavvuf ve ilime uzun süre önderlik yapan Bitlis ulemâsı, bunlarla ilişkisini devam ettirdi (Bu durumun hakim unsur olarak düşünüldüğü görülmektedir.) Şems-i Bitlisî (Mahmud b. Abdulgafur), Ali Hakkarî'nin neslinden gelen (Abdulkâdir Gîlânî'nin manevî soyu) bir ailede 1127/1715'te doğdu. Tillo'da Abdulvahap Hamzavî'den ders gördü. Sonra Bağdat'ta Abdulvahap'ın da şeyhi olan Ahmed-i Şerîf'ten istifade etti, Kâdirî icâzetnâmesi aldı. Bağdat'ı ikinci ziyâretinde Nakşî icâzeti aldı ve Bitlis'e dönüşünde her iki tarîkattan da ders verdi; halîfeler yetiştirdi. 1202/1787'de yerine postnişin olarak baş halîfesi Mahmud Üryânî (Üryan Baba, aileden değil)'yi bırakarak vefat etti. Üryan Baba'nın 1882'de vefatından sonra Şems-i Bitlisî'nin tek torunu olan Abdulhamid yerine geçti, bundan sonra silsile babadan oğula geçerek devam etti.⁵²

Günümüzde Suriye

Türkiye'de tarîkatların 1925'te yasaklanmasını müteakiben çok sayıda Kürt şeyhi Suriye sınırına doğru hareket etti. Bu durum, şeyhlerin Güneydoğu'daki Kürt halkı arasında nispeten yoğunlaşmasına yol açtı. 1930 ve 1940'lı yıllarda Kâdirî şeyhleri özellikle Diyarbakır kentinde etkili oldular. İddiaya göre nüfusun yüzde doksanı bölgede yaşayan bir veya daha çok şeyhe müntesipti. Bunların çoğu da Kâdirî idi.⁵³ Sonraki yıllarda Kâdirî şeyhleri etki alanlarını Nakşibendîlere (özellikle son zamanlarda Suriye'den bölgeye gelen Ahmed Haznevî'ye) ve daha çok da Fransızca eğitim almış laik toplum liderleri ile son dönem Osmanlı eğitimi almış entelektüellere bıraktı. 1976'da Diyarbakır'ı ziyaretimde sadece bir Nakşî ile iki Kâdirî şeyhi bulunmaktaydı ve çok küçük mürid grupları vardı. Daha sonra görüştüğüm Şeyh Seyyid Ubeyd de kendisinin Berzencîlerin Kasnazan koluna bağlı olduğunu söyledi. Babasından tarîkatı almıştı, babası da bu günkü Türkiye'den gelmişti. Şeyh Ubeyd, Kâdiriyye'nin Kürt koluyla ilişkisi olmasına rağmen kendisini Kürt değil de Arap olarak

⁵⁰ Fakirullah hakkındaki en önemli ve en yakın kaynak talebesi İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'sidir. Müellif, şeyhinin tarîkatı hakkında açıkça bir şey söylememektedir. (Eserde ne Nakşibendîlik ile karşılaşması ne de Kâdirîliği aldığı kaynak hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır). İbrahim Hakkı Efendi hakkında biyografik bilgi veren Muharrem Hilmi Efendi, Fakirullah'ın Üveysî ve Kâdirî halîfesi olduğunu beyan etmektedir. (*Kâdirî Yolu Sâlikleri Zikir Makamları ve Zâkirlere Hediye*, notlarla neşreden Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, ss. 86-87)

⁵¹ *Maarifetnâme*, yeni basım c.2, s. 116 (Osmanlıca baskı, s. 304-305)

⁵² M. Kemal Gündoğdu-Azmi Gündoğdu, *Bitlis'te Doğan Güneş: Şems-i Bitlisî*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı; 1992.

⁵³ Kamişli ve Diyarbakırlı halkla görüşmeler, Nisan-Mayıs 1976.

(Çünkü o bir Seyitti.) görüyor, Kürt olduğu kadar Arap müritlerinin de bulunduğunu, çoğunun da şehrin orta kesiminden (esnaf, devlet memuru vs.) olduğunu söylüyordu. Bunun yanında bana anlatıldığına göre Şeyh Abdulkâdir'in liderliğini yaptığı Kâdirîliğin Kürt kolunun bölgede bir miktar müntesibi bulunmaktadır.

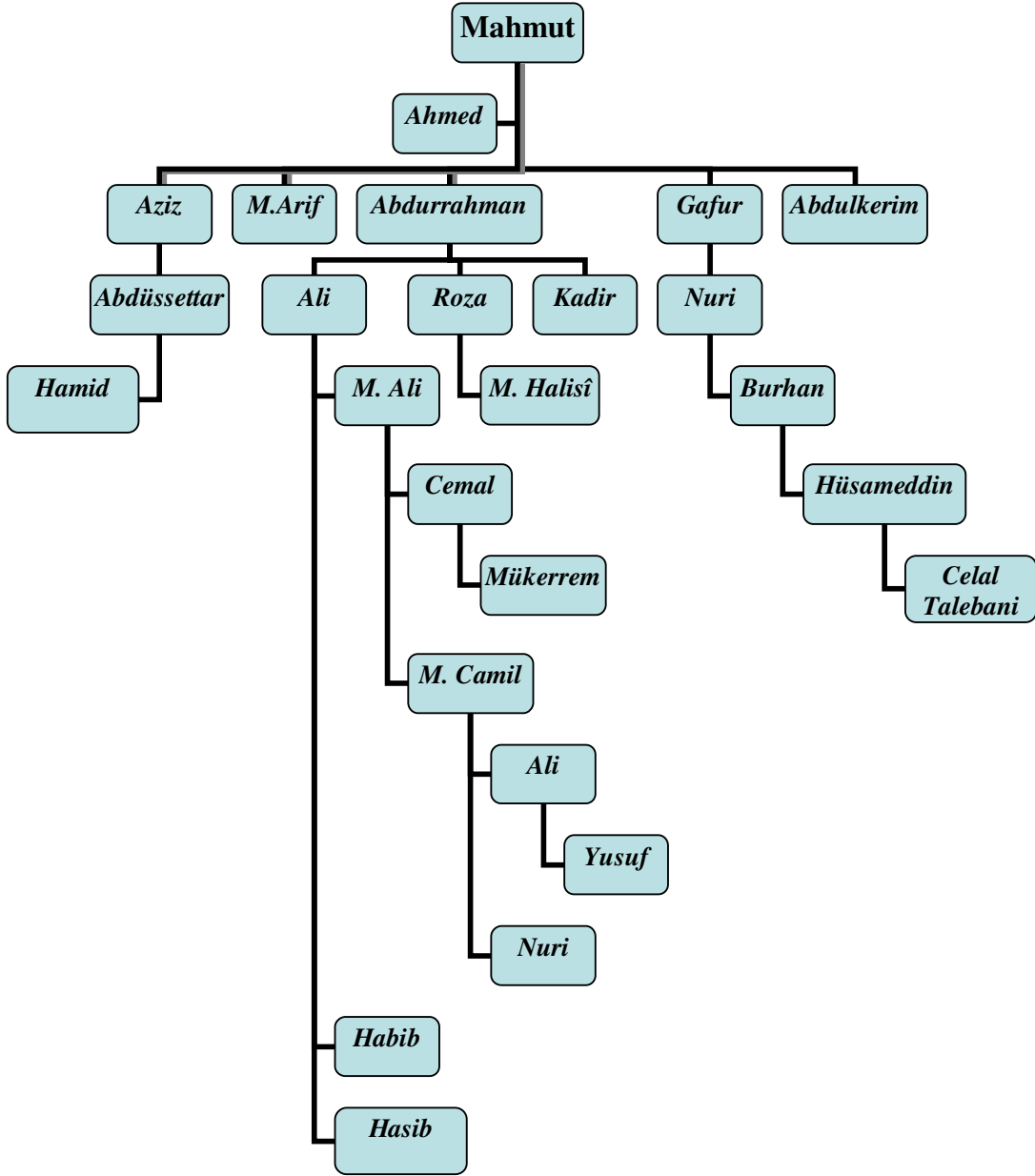
Sonuç:

Kâdirîlik bugün hala Kürdistan'ın tamamındadır, fakat etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Bunun sebebi, yalnızca tedricî sekülerizasyon (ve Türkiye'de resmen yasaklanmasıyla) değil, aynı zamanda Mevlânâ Hâlid'in üstün başarısı ve onun halîfelerinin çok sayıda Kâdirî muhibbini Nakşî çizgiye çekmiş olmasıdır. Nakşibendiye'nin müceddid ve büyük reformcusu Mevlânâ Hâlid, 1780 civarında Güney Kürdistan'da doğdu, Karadağ ve Süleymaniye'de yetişti. İlk hocaları arasında Berzencî ailesinden iki kişi vardı. İlk tasavvufî münasebeti Kâdiriyye ile oldu. Şamlı şeyh Mustafa el-Kürdî ve Nehrili Şeyh Abdullah'tan ders aldı. Gerçek misyonunu Hindistan'da Nakşî Abdullah Dehlevî'nin yanında buldu. Onu halîfesi yaptı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakşîliği yayması için Irak'a geri gönderdi. 1811'de Kürdistan'a dönmesinin üzerine hocalarına Nakşî dersi verdi ve her şeyi hesaba katarak onlarca halîfe atadı. Bunların içerisinde nesilleri Nakşîlikle sürececek olan Kâdirî şeyhleri Nehrili Abdullah ve Ahmed Serdar Berzencî de vardı. En azından Kâdirîliğin tasarrufu altındaki bölgelerde Nakşîliğin yayılması, Arvasî seyyitlerinde olduğu gibi Mevlânâ Hâlid'in halîfeleri zamanında da eski tarikatlarından uzaklaşmakla- şeyh olmasalar bile- devam etti.⁵⁴

---

⁵⁴ Mevlânâ Hâlid ve Nakşibendiye'nin yayılışı için bkz. Albert Hourani, "Shaikh Khalid and Naqshbandiyya Order", in: S. M. Stern, A. Hourani and V. Brovn (eds), *İslamic Philosophy and the Classical Tradition*, Oxford: cassier, 1972, ss. 89-103; M. V. Bruinessen, *Agha, Shaikh and the Social and Political Organization of Kurdistan*, ss. 222-34.

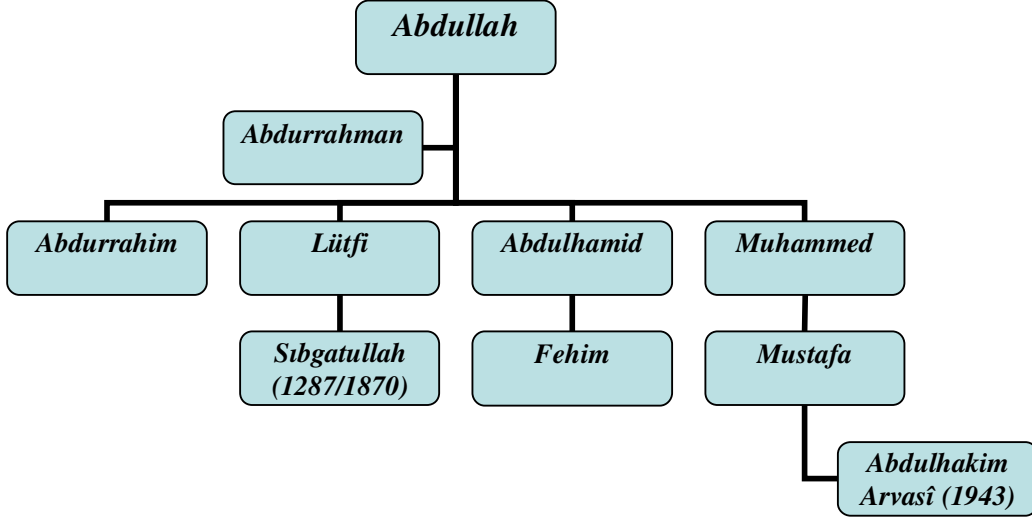
*Talabânî Şeyhleri*⁵⁵

⁵⁵ Grafik C.J. Edmonds, *Kurds, Turks, Arabs: Politics, Travel and Resarch in North-Eastern Iraq, 1919-1925*, s. 270'den alınmıştır.

Arvâsî Şeyhleri

Kaynaklar

- Amêdfî, Sadîq Bihâeddin, *Hozanvanêt Kurd*, Bagdad: Çapxaney Kori Zanyari Êraq, 1980
- Barth, Fredrik, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*, Oslo, 1953
- Batatu, Hana, *The old Social Classes and the Revolutionry Movements of Iraq*, Princeton University Pres, 1978.
- Binark, İsmet, *Kerkük-Musul ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993
- Burinnessen, Martin van, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, London: zed Boks, 1992
- _____, “The Qâdiriyya and The lineages of Qâdirî Shayikhs among the Kurds”, *Journal of the Sufism*, (eds. Th. Zarcone, E. Işın, ABuehler), İstanbul, Simurg P. 2000
- _____, “The Kurds and Islam” *Les annales de l'autre İslam* (Inalco, Paris) 5, 1998, pp, 13-35.
- _____, “The Impact of Kurdish Ulemâ on Indonesian Islam”, *les Annales de l'autre İslam* (INALCO, Paris)5, 1998
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1299-1915, İstanbul, Meral Yay., 1975
- Mehmed Çağlayan, *Şark Ulemâsı*, İstanbul; Özel Yayın.
- Coan, Frederick G., *Yesterdays in Persia and Kurdistan*, Claremont, Cal: Saunders Studio Press. 1939. [excerpted in; *Bulletin du centre d'e'tudes Kurdes* 10 (Paris 1950), 5-7
- During, Jean, *Musique et Mystique dans les tradition de l'ran*, Paris-Téhéran., Institut Français de Recherche en Iran, 1989.
- Edmonds, C. J., “A Kurdish Lamboonist: Shaikh Riza Talabani”, *Journal of the Royal Central Asian Society* 22, 1935, pp. 111-123.
- _____, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*, London: Oxford University Pres, 1957.
- _____, “The beliefs and practices of the Ahl-i Haqq of Iraq”, *Iran* 7, 1969, ss. 89-106.
- Erzurumlu-Hasankaleli İbrahim Hakki Hazretleri, *Maarifetnâme*, c. 2, hasankale 1975, (original edition, İbrahim Hakki, *Ma'rifetnâme*, İstanbul, Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330)
- M. Kemal Gündoğdu-Azmi Gündoğdu, *Bitlis'te Doğan Güneş: Şems-i Bitlisî*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı; 1992.
- Hourani, Albert, “Shaikh Khalid and Naqshbandiyya Order”, in:; S. M. Stern, A. Hourani and V. Brovn (eds), *İslamic Philosophy and the Classical Tradition*, Oxford: cassier, 1972.
- Lehmann-Haupt, C. F., *Armenien eint und Jetzt, Reisen und Forschungen*, vol. 1.Berlin:B. Behr's Verlag., 1910

- McDowall, David, *A Modern History of the Kurds*, London: I. B. Tauris, 1996.
- Mardukh Rûhânî, Baba, *Târikh-i mashâhir-i Kurd: 'urefâ, 'ulemâ, udebâ, shu'arâ*, 2 vols. Tehran: Surûsh, 1985-87.
- al-Müderriş, Abdulkerim Muhammed *Ulemâunâ fî hizmeti'l-ilm-i ve'd-dîn*, Bağdat, Dâruhuldiye, 1983.
- Muharrem Hilmi Efendi, Hacı, *Kâdirî Yolu Sâlikleri Zikir makamları ve Zâkirlere Hediye*, notlarla neşreden Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Nikitine, Basile, *Îrânî ki man shinâkhata am. Tehran: Ma'rifat, 1951/1329 sh.*
- _____, *Les Kurdes, e'tude sociologique et historique*, Paris, Imprimerie nationale, 1956
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Türkiye Yay., 1964.
- Talabânî, Nuri, "Mawlânâ Şeyh Abdurrahmânî (Khâlis), zânâ w shâ'ir û shêkhî 'irfân" Bâskâr, London, n2, Ocak 1999
- Tavakkülî, Muhammed Ra'uf, *Tarîkh-i tasawwuf dar Kurdistan, tehran, s. D.. (c.1980)*
- Uyan Abdullatif, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi, 3 vols. İstanbul: Bereket Yayınev, 1983.i*
- Vicdânî, Sadık, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliye)* yay. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun, 1995.
- Yüksel, Müfit, *Kürdistanda Değişim Süreci*, Ankara, Sor Yayıncılık, 1993.
- Zeki Bey, Mehmed Emin, *Kürt ve Kürdistan Ünlüleri (Meşâhir-i kurd u Kurdistan)*, Stockholm: Apec, 1988 [Organly in Arabic: Mashâhîr al-Akrâd, 2 vols, Baghdad 1945-47.